

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

138:4 • 2018

Erik Wångmar & Malin Lennartsson, *Historikerna och källorna: Om användning av otryckt källmaterial i doktorsavhandlingar och examensarbeten i historia* (Malmö: Egalité 2017). 174 s.

Erik Wångmar och Malin Lennartsson analyserar historikernas användning av otryckt källmaterial, då den enligt dem utgör en självklar del av historikernas arbete. Deras studie kan och bör därför förstås som ett bidrag till debatten om historikernas yrkesidentitet och ämnets kärna, även om författarna själva inte explicit gör det (se även en engelsk version med samma resultat: Erik Wångmar & Malin Lennartsson, "Historians and their Sources: The Use of Unpublished Source Material in Swedish Doctoral Theses in History, 1959–2015, and in Student Bachelor's and Master's Theses, 2010–2015", *Scandinavian Journal of History* 2018:3, s. 365–386). Som avslutande kommentar väljer de i stället att ge en mera emotionell förklaring av sitt intresse (s. 84): "Att arbeta med otryckt källmaterial, att ha kunskapen och förmågan att forska kring unikt material från olika tider och miljöer innebär en glädje som vi önskar alla historiker!"

Studien bygger på en omfattande empirisk undersökning av användningen av otryckt källmaterial i doktorsavhandlingar från 1959–2015 (fram till 2009 undersöks fyra år för varje decennium, därefter varje år) och examensuppsatser från 2010–2015, inalles 476 doktorsavhandlingar och 671 examensarbeten. De båda delundersökningarna producerar ett stort antal intressanta resultat.

Användningen av otryckt källmaterial har länge varit en nästan självklar del av doktorsavhandlingar. Fram till 2009 låg deras andel, med vissa variationer, på mer än 90 procent. Därefter föll andelen dock till 77 procent. Bilden är snarlik för examensarbeten, där andelen som använder sig av otryckt källmaterial mellan 2010 och 2015 sjönk från 42 till 33 procent. Det kallar författarna för en "oroväckande" utveckling och "nedgången" behöver "åtgärdas", menar de (s. 62, 82).

För att förklara denna utveckling indelas doktorsavhandlingarna i fem kategorier: social-, politik-, förvaltnings-, idé och kulturhistoria samt historisk vetenskap, där den sistnämnda betecknar främst historiedidaktiska avhandlingar. Examensarbeten uppdelas mellan historiedidaktik samt historiebruk och övriga ämnesinriktningar.

Medan social-, politik- och förvaltningshistoriska doktorsavhandlingar nästan alltid använder sig av otryckt källmaterial, utgör i synnerhet historiedidaktiska undersökningar ett slags motsats, där bara 57 procent använder sig av otryckt källmaterial. Bilden blir ännu tydligare för examensarbetena med historiedidaktisk inriktning som nästan aldrig använder sig av otryckt källmaterial. Resultatet är tydligt men kan inte ensamt förklara den nedgång som Wängmar och Lennartsson påtalar, då antalet doktorsavhandlingar och examensarbeten med historiedidaktisk inriktning i sammanhanget är för litet.

Det behövs alltså fler förklaringar. För det första förekommer stora variationer mellan högskolorna. Exempelvis bygger samtliga doktorsavhandlingarna på Södertörns högskola och Örebro universitet på otryckt material. Andelen avhandlingar som bygger på otryckt material sjunker till drygt 90 procent för Uppsala och Stockholms universitet, för att sjunka ytterligare till drygt 80 procent för Göteborgs och Lund universitet. De två sistnämnda utmärker sig dock genom att Göteborg har en fokus på medeltidshistoriska avhandlingar, vars material i stor utsträckning är utgivet, och att Lund satsar mycket på historiedidaktiska avhandlingar.

Andra förklaringar rör de senaste årtiondenas studiereformer som premierar studiernas planerbarhet. Till detta kommer de ökande avstånden från arkiven till högskolorna, studenternas bristande kunskaper i handskriftsläsning och den digitala utgivningen av källmaterial.

Författarna bestämmer sig inte för en viss typ av förklaring. Deras avslutande rekommendationer för att bevara intresset för otryckt källmaterial och arkivarbetet svarar dessutom bara delvis på själva analysen. Studenterna ska uppmuntras till att jobba med arkivmaterial och tränas i handskriftsläsning. Arkiven ska förbättra sina sökingångar och erbjuda rabatter till studenter.

Som recensent är jag aningen förvirrad. Jag är en bekännande arkivnörd och har stor sympati för författarnas syfte. Men jag förvånas ändå över den något snäva bilden på historievetenskapen som presenteras. Ämnet har traditionellt präglats av täta relationer till centrala arkiv som i sin tur har haft tydliga vetenskapliga ambitioner. Båda sidor har dock förändrats. Inte minst spelar biblioteken med sitt tryckta källmaterial en växande roll för forskningen. Författarna verkar dessutom betvivla historiedidaktikens plats inom historia som vetenskap, utan att skriva så explicit. Lika försiktiga är

de när det gäller att beskriva utbildningsreformernas betydelse. Det finns en uppenbar koppling mellan det svårplanerade arkivarbetet och dess minskande betydelse i planerbarhetens tidsålder. Många historiska institutioner erbjuder knappt någon introduktion i handskriftsläsning längre. Författarna ger sig dock inte heller in på utbildningspolitiska diskussioner.

Studien är ett välkommet bidrag till diskussionen om historieämnets kärna. Vi behöver diskutera dessa frågor. Som recensent hade jag dock önskat att författarna tydligare stod upp för sina åsikter. Studien gör intrycket av en klassiskt upplagd rapport med melankoliska undertoner. Glöden finns främst mellan raderna.

Stockholms universitet

HEIKO DROSTE

Mats Andrén, Thomas Lindkvist, Ingmar Söhrman & Katharina Vajta (red.), *Cultural Borders of Europe: Narratives, Concepts and Practices in the Present and the Past* (New York: Berghahn Books 2017). 208 s.

Introduktionen till denna antologi är något av ett textuellt ofredande. Så skulle den i alla fall rubriceras om det fanns en akademisk brottsbalk. Huvudfrågan, som man enligt Mats Andrén och Ingmar Söhrman ska besvara i boken, lyder: "We need to know how and why cultural borders attain legitimacy, that is, how they are used." Antingen utgår författarna från en väldigt snäv uppfattning om vad kulturell men även politisk legitimitet är för något, eller så reducerar de frågan om kulturella gränser till användandet av desamma. Ett sådant perspektiv kan endast ge en begränsad inblick i kulturella gränserns erkännande, och faktum är att efter genomläsning av boken kommer man inte att ha lärt sig särskilt mycket om hur (il-)legitima dessa gränser är. En nyfiken läsare kommer inte heller att få veta hur den centrala forskningsfrågan i boken, *cultural borders*, definierats för att bli en gemensam utgångspunkt för de undersökningar som följer. I stället blir man erbjuden ett hopplöck av exempel på vad redaktörerna anser eventuellt skulle kunna uppfattas som kulturella gränser i juridiska, språkliga, religiösa, administrativa och etniska förklädnader. Det egentliga syftet med denna bok får man utläsa ur lösa stycken fyllda med en del allmänna påståenden; förmodligen är syftet att skissa fram samtida manifestationer och transformationer av olika paneuropeiska, nationella och partikulära identiteter i EU-ropa. För en klarare guide till denna volym hänvisas läsaren därför snarast till dess slutkonklusioner som författats av de två övriga redaktörerna, Thomas Lindkvist och Katharina Vajta.

Vad som ryms mellan bokens pärmar är trots ovanstående en stundvis intressant samling av artiklar som fritt kan läsas var för sig. Här återges de endast i urval. Med så lite utrymme för att utveckla sina resonemang som boken erbjuder lyckas de författare som valt att behandla en konkret fråga eller ett isolerat exempel bättre än de som haft bredare ansatser. Så gör exempelvis Linda Berg. Berg är föreståndare för Centrum för Europaforskning vid Göteborgs universitet (CERGU), en av de mest aktiva tvärdisciplinära forskningsmiljöer inom sitt område i Sverige och till vilket flera av författarna i boken är knutna till. I sitt bidrag skriver hon om religiösa och territoriella identifikationer bland EU-medborgare. De mest intressanta resultaten av hennes statistiska studie, som bygger på enkätfrågor, gäller i vilken grad vissa trosuppfattningar (särskilt katolicism, islam och ateism) korrelerar med hur människor identifierar sig med och känner stolthet över att tillhöra den europeiska referensramen.

Religionsvetarna Göran Larsson och Riem Spielhaus granskar en offentlig, tv-sänd paneldebatt mellan intellektuella, bland andra Tariq Ramadan och en journalist från *Jyllands-Posten*, anordnad av debattorganisationen Intelligence² (ibland komiskt återgivet som Intelligent Square, vilket kan uppfattas som okänsligt i vissa cirklar). Debatten, som ägde rum i London 2010, hade som tema: "Europa sviker sina muslimer". Författarna analyserar panelisternas för- och motargument i denna debatt och pekar mot en uppenbar paradox: hur svårt det var för debattörerna att tillkännage ett icke-antimuslimskt europeiskt "vi" – till och med för dem som förespråkade inkludering av det muslimska arvet som en väsentlig beståndsdel av det europeiska. För att låna ett argument från Carl Schmitt som behandlas i ett annat kapitel i boken: universalistiska, till synes allmänna begrepp såsom "europeisk identitet" är typiska former av kulturell interventionism, det vill säga fungerar som vapen, och vinner, i politiska strider. Någon lämnas alltid utanför dörren.

Ämnet om överlappande identifikationer är även aktuell i Katarina Leppänenens bidrag om den finsk-estniska författarinnan Aino Kallas (1878–1956). Leppänen följer litteraturvetaren Franco Morettis påstående om vilken roll gränsöverskridande har spelat i europeiska romaner sedan 1800-talet. Medan överskridande av externa gränser ofta har presenterats som en form av äventyr, har överskridande av interna gränser, både av romanfigurer och av deras litterära upphovsmän, snarare associerats med landsförräderi. Kallas liv och verk, vars fokus tack vare hennes umgänge i litterära och diplomatiska kretsar förflyttades mellan Finland, Estland, Storbritannien, Ryssland och Sverige, blir en tacksam fallstudie av förhandling och (fel-)anpassning av identiteter i deras privata, offentliga och könsmässiga sammanhang.

Även Klas Grinells bidrag behandlar ett fascinerande dilemma: från vilket position ska kritiken av eurocentrism föras? Bidrar inte självkritiken

av mer bekymmersamma inslag i det europeiska kulturella och historiska arvet just till att den självupptagenhet som den skulle göra bot på förlängs? Under vilka förutsättningar kan européer vägra att ta emot (*un-inherit*) Europas kulturella arv? Bortsett från ihärdig *name-dropping* finner Grinell de tentativa svaren till dessa frågor i en omtolkning av gränsberättelser från ett muslimskt-europeiskt förflutet. Han förespråkar att vi ska dra fram de heterogena inslagen i historiska och kulturella identiteter i ljuset, i stället för att erbjuda överslätade, homogena självberättelser.

De individuella artiklarna av Mats Andrén och Ingmar Söhrman, liksom den av Grinell, behandlar också normkritiska perspektiv. Andrén behandlar blinda fläckar i ett antal olika definitioner av europeisk identitet som tillkommit efter 1989, signerade Jürgen Habermas, Joseph Ratzinger, Jacques Le Goff och Timothy Garton Ash. Söhrmans artikel handlar om hur språkliga kunskapsutbyten och rapportering som förs på hegemoniska språk (t.ex. engelska, ryska) formar en skev uppfattning om mindre kända delar av Europa, särskilt när det gäller Balkan, vilket leder till föreställningar om denna region som en särskilt utsatt och orientaliserad.

Men det är tonen i de tre senare kapitlen, men stundvis även de övriga, som jag finner problematisk. En del av författarna vacklar nämligen fram och tillbaka mellan analys av sitt material och egna normativa ståndpunkter, som ofta uttrycks i form av en mer eller mindre explicit förtret över hur nuvarande och forna kulturella gränser presenterats eller var de dragits. Detta är på sätt och vis oundvikligt, med tanke på det centrala forskningsobjekt som boken försöker fånga. En gräns, kulturell eller annan, är samtidigt en deskription, restriktion och preskription. Men det är önskvärt att separera dessa synvinklar eller åtminstone tydligare markera när man byter fot i sina resonemang.

Jon Wittrock lyckas mycket bra med detta i sin reflektion av till vilken grad Carl Schmitts geopolitiska begrepp *Großraum* kan hjälpa oss att förstå relationen mellan EU och dess beståndsdelar. Begreppet, som Schmitt härledde ur Monroedoktrinen från 1823, handlar om relationen mellan en dominant politisk entitet och dess svagare partners i en relativt homogen geopolitisk och kulturell region. Vad betyder suveränitet i en sådan konstellation utan ett imperium i dess mitt, där ockupation inte kommer på fråga men en politisk intervention förblir en möjlighet? Wittrock går konsekvent genom Schmitts kriterier för begreppet samt potentialen av dess tillämpning, för att slutligen förkasta dess alltför vaga deskriptiva värde i förhållande till EU:s politiska konstruktion. Icke desto mindre väcker Wittrocks kapitel tankar på hur man kan se på Bryssels senaste överväganden om politisk intervention i de framväxande icke-liberala regimerna bland de centraleuropeiska medlemsstaterna.

Avslutningsvis gör arkeologen Per Cornell det lätt för sig: utan att uppge syfte eller forskningsfrågor för sitt bidrag är det fritt fram att presentera en ganska intressant, om något anekdotisk, akademisk dubbelbiografi vars heuristiska konsekvenser är oklara. I artikeln sammanställs nämligen liv och *oeuvres* av två arkeologer, preussaren Gustaf Kossinna och österrikaren Oswald Menghin, vars kulturessentialistiska studier författades som stöd för Tredje rikets expansionism. I båda fallen ledde detta till att forskarna flydde till Sydamerika efter kriget. Men vad är det för lärdom som förmedlas här? Att dålig vetenskap är ett resultat av ondskefull ideologi? Eller att trångsynta och enkelspåriga forskare löper stor risk att hamna på fel sida av politiken och historien? Är det fråga om korrelation eller kausalitet? Som en alternativ analys av historiska villkor för kunskapscirkulation och politisk gränsdragning på detta område vill jag i stället rekommendera Ian Woods *The Modern Origins of the Early Middle Ages* från 2013.

Sammantaget kartlägger *Cultural Borders of Europe* ett viktigt område, men trots att den består av en del tänkvärda bidrag förblir den alltför oskarp som karta, alltför ofullständig som en atlas.

Göteborgs universitet

WOJTEK JEZERSKI

Mats Burström, *Barlast: Massor med historia* (Lund: Nordic Academic Press 2017). 120 s.

Barlast är en liten bok i fickformat med massor av historia. Arkeologiprofessorn Mats Burström lyckas fånga läsaren med små medel. Barlast är tyngden som läggs i fartygsskrovet för att fartyget ska kunna vara stabilt. Oftast bestod den av fast materiel som sten, men det kunde lika gärna handla om järn, tegel eller något annat som gick att sälja. Det gör också att föremålen kunde förflyttas från en kontinent till en annan, från en hamn till en annan. På ny plats kunde den bli gator, husväggar eller murar. På så sätt kunde ett till synes trivalt vardagsföremål få ett nytt liv och en ny historia. I boken vävs ett slags global mikrohistoria med föremålen i fokus. Burströms bok spänner över förhistorisk och historisk tid och samtidsarkeologi. Det sistnämnda är ett forskningsfält som han själv hjälpt till att etablera.

Burströms eget intresse väcktes i Australien. Ett fynd av en paleolitisk handkil från äldre stenålder hade transporterats dit som barlast från Europa. Det blev en anomali, ett föremål som inte passade in i kontexten. Föga förvånande har knappt någon forskare intresserat sig för fenomenet. Det är föremålets förflyttning som gör boken metodiskt intressant. Burström

sätter indirekt fingret på att inte dra för snabba slutsatser av enstaka fynd. Fynden av romerska mynt vid Ångermanälvens utlopp kan till exempel ha följt med barlast i långt senare tid. Likaså romerska mynt som hittats på amerikanska östkusten. Detsamma gäller romerska tegelstenar i Florida, vilka troligtvis härstammade från romerska byggnadsverk i Storbritannien. Det är helt logiskt att barlast såldes som byggnadsmaterial på orter där sten var en bristvara. Likaså att malm av olika slag utgjorde barlast och försål-des. Till exempel köpte Baltzar Grill indonesisk guldsand, som varit barlast och hamnat i Amsterdam. Guldsanden förädlades blev bland annat till en silverdopfont på Stockholms slott. Ibland bara dumpades barlasten. En hel ö utanför Nyland i Ångermanland bildades av barlast från fartyg som fraktade sågvirke. Annat som följt med barlasten var växter och djur. Den fläckiga ögonlöparens (skalbagge) utbredning i Newfoundland eller Gullusern (växt) i Finland är sådana exempel.

Åt Sveriges mest kända barlaststen ägnar Burström ett helt kapitel. Det gäller barlaststenen på regalskeppet *Vasa*. Väl känt är hur det nybyggda örlogsskeppet förläste på sin jungfrufärd 1628. Barlasten hamnade i fokus då rätten efteråt konstaterade att skeppet var felbyggt eftersom fartygskroppen under vattnet var för liten i förhållande till överbyggnaden. I dag vet vi att jämvikten ändå inte kunnat förändras, eftersom mer barlast visserligen hade förbättrat stabiliteten, men samtidigt hade vattenytan kommit närmare kanonportarna på undre batteridäck. Resultatet hade troligen blivit detsamma. Det var också stora volymer barlast som saknades för att göra fartyget stabilt. Vid bärgningen 1961 konstaterades att barlasten bestod av omkring 10 000 stenar som tillsammans vägde nära 120 ton. Det var en tiondel av fartygsvikten, men barlasten borde uppgått till en fjärdedel, eller upp mot 300 ton (s. 70).

Det ska på en gång sägas att det var stora skillnader mellan ett örlogsfartyg och ett handelsfartyg. På det förstnämnda var det inte bara barlast som gav tyngd och påverkade fartygets stabilitet. Örlogsfartygen hade tungt artilleri, förstärkt skrov och stor besättning (sjömän, knektar och artillerister). Den stora besättningen medförde dessutom stora mängder proviant som förvarades på trossdäcket eller i hålskeppet. Här finns det mer framtida forskning att hämta, som inte hittat plats i Burströms lilla barlastbok. Något som Burström för övrigt inte nämner är att det redan under rättegången konstaterades att det blivit fullt av sten i hålskeppet vid barlastningen – ett ytterligare tillägg som kan göras till Burströms redogörelse är att när *Vasas* systerfartyg *Äpplet* barlastades 1630 blandades sten med kanonkulor, troligen som ett resultat av erfarenheterna från *Vasas* förlisning.

Burström beskriver att majoriteten av barlasten på *Vasa* hämtats från Stockholmsområdet. Några ton (4 %) härstammar från Lettland och trak-

terna kring Riga – det handlade om andra fartygs barlast som lossats i Stockholm och som för tillfället kunde utnyttjas på *Vasa*.

Boken *Barlast* väcker många frågor och funderingar. Burström tolkar forskningsluckan om barlast inom arkeologin som att barlast i regel inte består av artefakter i egentlig mening. Material som sten, sand, grus med mera har inte bearbetats av människor och hamnar därmed utanför den arkeologiska forskningen. Här kan tvärvetenskapen och det historiska forskningsfältet erbjuda nya möjligheter. Det visas inte minst av kapitlet om regalskeppet *Vasa*.

Försvarshögskolan

INGVAR SJÖBLOM

Per Förnegård, Erika Kihlman, Mia P. Åkestam & Gunnel Engwall (red.), *Tears, sighs and laughter: Expressions of emotions in the middle ages* (Stockholm: Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 2017). 330 s.

Detta bidrag till den känslöhistoriska forskningen innehåller 19 artiklar och en kort inledning. Författarna är till största delen medeltidshistoriker men här finns också flera latinister, språkvetare och litteraturvetare samt även enstaka företrädare för religionsvetenskap, konsthistoria runologi, folkloristik, genusvetenskap och filosofi. Ett brett spektrum av discipliner med andra ord. Som påpekas av redaktörerna är det skrattet och tårarna som utgör ledmotiv för bidragen medan suckarna finns inbäddade i analyser av ilska, hat och avsky. Samtliga bidrag håller hög klass men några förtjänar att nämnas som särskilt intressanta. Den franska medeltidshistorikern Piroska Nagy, verksam i Montreal och EHESS i Paris, inleder med en historiografisk översikt som samtidigt har karaktär av teoretisk och metodologisk programförklaring. Nagy vänder sig starkt mot den nya betoningen inom kognitiv psykologi och neurologi av oreflekterade affekter som ett försök att re-naturalisera känslorna på bekostnad av den kulturella kontexten. De flesta känslor, hävdar Nagy, tappar sin innebörd och till och med sin existens utanför den specifika kulturella kontext som de är en del och produkt av. De nya affektteorierna som också har fått spridning inom samhälls- och kulturvetenskap, homogeniserar inte bara känslorna till universella och oföränderliga fenomen utan reducerar dem också, enligt Nagy, till passiva iscensättningar och representationer av neurologiska och biologiska reaktioner utom räckhåll för kulturella och historiska analyser. Det sistnämnda är centralt i Nagys kritik – känslor både produceras av och bidrar till att

producera och förändra den kulturella kontexten. Historikerns uppgift är att studera vad Nagy kallar känslomässiga konstellationer. En känslomässig konstellation är den specifika kombination av känslomässiga uttryck, värderingar och innebörder som kan länkas till ett givet historiskt samhälle, social grupp eller tidsepok. Ett analytiskt sett mer öppet begrepp än Reddys *emotional regime* och Rosenweins *emotional community*. Vad som kan invändas mot Nagy är den skarpa gräns som dras mot den nya betoningen av affekter. Nagy skriver att historikern är konstruktivist inte av val utan av nödvändighet. Och visst är det så, men är den halva sekund av oreflekterad reaktion, som enligt affektteoretikerna föregår den kognitiva bearbetningen av sinnesintrycken till en kulturellt kodifierad känsla, verkligen oförenlig med ett kulturanalytiskt perspektiv? Eller öppnar den, som vissa förespråkare menar, för det oväntade och oförutsägbara i sociala situationer där inte bara människor utan även andra levande varelser och materiella ting som råkar vara för handen kan uppträda som "aktörer" i formandet av våra känsloupplevelser – en uppmjukning av den tendens till överrationalisering och intentionalism som ofta lurar i det kulturkonstruktivistiska perspektivet.

Finns det på motsvarande sätt en fara för en alltför långt driven historisk relativisering av känslolivet? Detta är något som aktualiseras i bidraget av Nagys kollega från ESSH, Jean-Claude Schmitt, mera känd som en av den historiska antropologins pionjärer med klassiska publikationer som *Den heliga vinthunden* (1985) och *Ghosts in the middle ages* (1998). Schmitt beskriver en från modern ståndpunkt radikalt annorlunda förståelse av emotioner så som den framträder i en autobiografisk text från tidigt 1200-tal. Vad som beskrivs är ett system där olika känslotillstånd förklaras som omedelbara effekter av demoners respektive goda andars interventioner i en ständigt pågående kamp mellan gott och ont, dygd och last. Ett radikalt brott mot den för oss så bekanta distinktionen mellan känsla, förnuft och vilja kan tyckas. Men ger detta "antropologiska känslolandskap" en fullständig bild av denne cisterciensermunks uppfattning av sina känslor? Uppenbarligen inte. Schmitt visar också hur det insprängt i texten finns reflektioner över egna känslor som inte förklaras som verk av demoner och goda andar utan mer har karaktär av introspektion. Schmitt utvecklar inte detta vidare, vilket är synd, utan nöjer sig bara med att konstatera att den medeltida cisterciensermunken kanske trots allt även hade en känslouppfattning som låg nära den moderna.

Denna spänning mellan historisk kontinuitet och skillnader återkommer i Olle Ferns bidrag. Ferm tillhör med sin studie *Abboten, bonden och hölasset* (2002) pionjärerna i det numera omfattande forskningsfältet om skrattets historia. Boken är en uppgörelse med den länge rådande uppfattningen att humor är ett modernt fenomen. Inkongruenser och överrumplningseffekter

väckte skratt och munterhet på medeltiden såväl som idag. I en följande studie, *Det visa leendet och det narraktiga gapskrattet*. (2008), ifrågasätts Michail Bakhtins och Umberto Ecos inflytelserika bild av kyrkan som en allvarstygnd institution som varken tolererade skratt eller humor. Med studien i *Tears, sighs and laughter* går Ferm ett steg längre och visar på hur det inom kyrkan växte fram en tradition som inte bara tolererade utan också aktivt använde sig av skratt och humor, och det även i sina mest groteska former, för att väcka positiva känslor och främja kyrkans sak. Detta, menar Ferm, var i själva verket att göra dygd av nödvändigheten – asketiska regler kommer oundvikligen i konflikt med den mänskliga naturen som skrattet och dess känslomässiga och psykologiska effekter är en del av. Det är alltså inte bara sättet på vilket humoristiska effekter uppstår som förenar oss över tid utan också behovet av att skratta och skämta. Att skrattet var en del av människans natur var förstås något som hävdades också av humorns kyrkliga förespråkare.

Analysen av olika sorters texter ligger till grund för nästan alla bidragen. Men vad kan en litterär text egentligen förmedla om hur människor kände i det verkliga livet? Martha Bayless tar upp det paradoxala faktum att medan skrattets och humorns sociala och smittande karaktär demonstreras i moderna psykologiska och sociala studier, så är detta sällan fallet i de medeltida berättelserna. Där är skrattet som regel ensamt och sardoniskt snarare än kollektivt och muntert. Ändå är det som Bayless visar, möjligt att läsa ut sociala aspekter även ur sådana texter. Wim Verbaal understryker i ytterligare en studie av skrattet, att litterära texter är just texter som inte låter sig på något omedelbart sätt extrapoleras till en faktisk verklighet. Den roll som humoristiska inslag uppfyller för det textuella sammanhanget måste först klagöras. Kort sagt, hur humor används i texter med olika syften kan indirekt säga mer om dess roll i samhällslivet än humorn i sig. Carin Franzéns bidrag handlar i stället om hur berättelser och dikter om hövisk kärlek kan ha lästs och använts av kvinnor i praktiken. Den tidigare uppfattningen att sådana texter skulle ha stärkt kvinnors samhälleliga ställning har ifrågasatts. I stället för ett enkelt ja eller nej, väljer Franzén att betrakta framställningar och läsningar av texter om den höviska kärleken som en diskursiv praktik som erbjöd kvinnor möjligheter att tillägna sig en friare och mer lustfylld uppfattning av sexualitet och begär än vad som föreskrevs av den patriarkala könsideologi som den höviska kärleken trots allt var en del av.

Vid sidan av alla dessa textbaserade studier finns Mia Åkestams analys av katedralernas trä- och stensulpturer och Magnus Källströms studie av runinskriftioner. Inskriftioner och klotter är källmaterial som under senare tid har tagits i bruk i allt större omfattning inom både äldre historia och arkeologi. Källströms bidrag får närmast ses som en första inventering

av detta källmaterials stora potential för känslöhistoriska studier. Med Åkestams bidrag berörs också sinnen och än mer så hos Wojtek Jezierski. Sinneshistorien har växt fram som ett eget forskningsområde delvis i anslutning till känslornas historia. Jezierski visar i sin studie hur sinnesintryck och känslor vävs samman på olika sätt för att åstadkomma förstärkande effekter i medeltida skildringar av den kristna missionen i Baltikum.

Antologins styrka ligger främst i det breda multidisciplinära anslaget. Den textanalytiska dominansen hade gärna fått brytas av fler visuella, materiella och sinnesbaserade analyser. Vad som däremot helt saknas är den förskjutning av fokus mot känslopraktiker som utmärker de senaste årens emotionshistoriska forskning. Betecknande nog finns inte en enda hänvisning till Monique Sheers närmast paradigmatiska artikel "Are emotions a kind of practice?" från 2012. Men det förtar inte det positiva helhetsintrycket av en bok med många olika och intressanta perspektiv på medeltida känslor.

Umeå universitet

JONAS LILIEQUIST

Andrés Reséndez, *The Other Slavery: The Uncovered Story of Indian Enslavement in America* (Boston: Houghton Mifflin Harcourt 2016). 431 s.

Forskningen om historiskt slaveri har till stor del handlat om den amerikanska södern. Som rapporterats i *Historisk tidskrift* finns också studier om slaveriet kring Indiska oceanen (HT 2018:1). Ett fåtal studier har behandlat det indianska slaveriet i Amerika. Andrés Reséndez har skrivit en syntetiserande framställning om det indianska slaveriet från 1492 fram till nutid. Tretton kapitel behandlar sådant som spanjorernas guldjakt i Karibien under tidigt 1500-tal, 1600-talskampanjen mot slaveri och hur den motarbetades, silvergruvorna i Mexiko under 1600- och 1700-talen, Puebloupproret i New Mexico 1680, och indiankrigen i sydvästra USA under sent 1800-tal.

Reséndez beräkningar anger att mellan 2,5 och 5 miljoner indianer var slavar under perioden från européernas ankomst fram till slutet av 1800-talet. Siffran är inte särskilt exakt utan är framräknad på basis av de empiriska studier som finns från olika delar av Amerika. Fram till 1700-talet var det i alla fall fler indianer än afrikaner som var slavar i Amerika. Slavhandeln över Atlanten inleddes omedelbart men i östlig riktning; exempelvis skickade Kolumbus 550 indianer som slavar till Spanien 1495. Slaveriet innebar stora påfrestningar på de indianska samhällena och bidrog till den starka befolkningsminskning som ägde rum och som annars främst brukar förklaras med epidemiska smittor. Reséndez nämner att befolkningen på Hispaniola, som

under pre-Kolumbiansk tid tros ha uppgått till cirka 200 000–300 000, år 1517 minskat till 11 000 personer – innan smittkoppor börjat spridas. Utifrån källorna anser Reséndez (s. 17) att fler indianer dog i Karibien 1492–1550 av slaveri, svält och av att arbeta ihjäl sig än av smittkoppor, influensa och malaria.

Den hårda behandlingen av indianer i Karibien och Mexiko bidrog till att det spanska kungahuset 1542 förbjöd slaveriet av indianer. Större delen av framställningen behandlar således hur slaveri upprätthölls trots att det i lag var förbjudet i spanska Amerika. Själva uttrycket "the other slavery" används för att beteckna dels att det rör sig om indianer (och inte afrikaner), dels att det handlar om företeelser med annan legal status. För att kringgå lagstiftningen togs indianer till fånga i samband med krig och dömdes därefter till många års straffarbete, i praktiken en form av slaveri där de kunde säljas och köpas. En rad olika begrepp (bl.a. *encomienda*, *repartimiento*, *peonsystem*) används för att beteckna de olika slavliknande villkor som indianerna levde under. Variationen var stor.

Ett viktigt resultat är att kvinnor och barn utgjorde flertalet av indianska slavar och att de dessutom värderades betydligt högre än män inom slavhandeln. Förklaringar är sexuell exploatering, att kvinnors arbetsinsatser uppfattades som mer användbara, och att kvinnor sågs som mindre hotfulla att ha i hushållet. Barn värderades för att de lättare lärde sig språk och allmänt var mer anpassningsbara. Indianska slavar kunde successivt integreras, avancera till betjänter och ibland rentav upptas i den slavägande gruppen. I alla dessa avseenden skiljer sig det indianska slaveriet från det afrikanska.

En intressant aspekt av slavhandeln är vilka som var slavjägare, slavägare respektive slavar. Detta förändrades över tid, bland annat som en följd av att indianerna blev beridna och välbeväpnade, men också som en följd av att lagstiftning försvårade för spanjorer att agera slavjägare. Apacheindianerna i sydvästra delen av nuvarande USA togs under flera sekel som slavar av spanjorer och mexikaner, men under 1800-talet var det i stället apacheindianer som tog slavar i Mexiko. Även comancheindianer och uteindianer agerade slavjägare med omfattande handelsnätverk. Comancherna tog till exempel apacher som slavar vilka sedan såldes så långt bort som till Quebec och Karibien. På 1860-talet, när den amerikanska armén tillsammans med indianska allierade tvingade navajoinianerna till ett reservat, passade uteindianer på att förslava tusentals navajoer. Indianer medverkade i slavhandeln i olika roller, men under 1700- och 1800-talen blev alltså vissa indiagrupper viktiga aktörer som slavjägare och slavhandlare. Olika indianfolk inte bara krigade mot varandra utan tog också varandras barn som slavar.

The Other Slavery är en välskriven och välargumenterad bok. Syntesen lider av att det än så länge finns få studier av det historiska indianslaveriet

och fler studier kommer att ytterligare kunna precisera slaveriets omfattning och karaktär. Frågan om slaveriets kontra smittornas betydelse för befolkningsminskningen bland indianer kunde ha problematiserats ytterligare, men författaren har goda argument. Nytolkningen av Puebloupproret 1680 (att det i grunden handlar om ett uppror mot slaveri) är övertygande. Bland många detaljer kan nämnas att indianer som förlorat sina barn kommer till tals (s. 158, 280). Det är slutligen också en viktig bok. Inte minst klargörs det indianska slaveriets ekonomiska betydelse. Vi vet sedan länge att den transatlantiska slavhandeln hjälpte till att finansiera den industriella revolutionen i Storbritannien. Reséndez bok visar att det indianska slaveriet finansierade koloniserandet av Amerika. Det indianska slaveriet var utbrett både i stora företag som gruvor och gods och i små hushåll. Det bidrar till att förklara att många amerikaner kunde delta i marknadsrevolutionen.

Linköpings universitet

DAVID LUDVIGSSON

Gunvor Simonsen, *Slave Stories: Law, Representation, and Gender in the Danish West Indies* (Århus: Aarhus University Press 2017). 245 s.

Slave Stories av Gunvor Simonsen vid Köpenhamns universitet är det senaste exemplet på engelskspråkiga monografier som undersöker dansk kolonialhistoria i Karibien. Simonsens ämne är behandlingen av den afro-karibiska slavbefolkningen i det danska rättssystemet.

De tre karibiska öarna St Thomas, St Jan och St Croix var danska från 1672, 1675, resp. 1733. Efter försäljningen till USA 1917 kallas de för US Virgin Islands. Simonsens huvudsakliga källor är domstolsprotokoll från 936 mål i Christiansteds polis och underdomstol, en av St Croix två jurisdiktioner. St Croix var den viktigaste danska plantageön och dess slavbefolkning uppgick till cirka 27 000 personer år 1804. Boken täcker perioden från 1756 till det danska avskaffandet av slaveriet 1848.

En av de många styrkorna i Simonsens bok är att den utöver sin egentliga undersökning ger en detaljerad redogörelse för dansk kolonial lagstiftning och rättspraxis. Den första större danska slavlagen, den så kallade Gardelinlagen, fastställde år 1733 drakoniska straff och gav möjligheten att döma slavar på grundval av en enda vit persons vittnesbörd. En mer omfattande slavlag inspirerad av den franska *code noir* från 1685 var färdig 1755. Fransk lagstiftning var även modell för de svenska slavlagarna på St Barthélemy. Vare sig denna eller Gardelinlagen godkändes explicit i Köpenhamn, men trots detta hänvisade de koloniala myndigheterna till båda dessa lagar sam-

tidigt som de stiftade lokala lagar som reglerade slavbefolkningens liv.

Ett ofta upprepat argument är att eftersom Danmark aldrig lyckades bosätta sina öar med övervägande danskar, så var danska Västindien, i Neville Halls ord, ett "empire without dominion". Simonsen betonar St Croix kosmopolitiska karaktär men understryker också att Danmark utvecklade ett dansk-karibiskt rättssystem som i många aspekter skiljde sig från de omgivande koloniernas.

En av dessa skillnader var den omfattande protokollföringen också vid slavrättegångar. Detta var ovanligt i Karibien, det finns mycket lite arkivmaterial bevarat från till exempel brittiska och franska slavrättegångar under 1700-talet. Ett av få undantag är den svenska domstolen på St Barthélemy som protokollförde slavmål på samma sätt som andra rättsfall. Det var formellt inte tillåtet för slavar att vittna i domstol förrän 1830 på de danska öarna, men det framgår tydligt av de analyserade fallen att de slavar som hördes i domstol uppträdde som vittnen i de flesta avseenden.

Simonsen upprepar de vanliga förbehållen när hon introducerar sin huvudkälla. Slavbefolkningens utsagor förändrades och förkortades i protokollet. Denna skepsis är något motsägelsefull eftersom de danska protokollen innehåller stora mängder information om den förslavade befolkningens liv och historier. Simonsen tolkar med stor känslighet dessa historier, som i sig själva är ett av bokens intressantaste bidrag.

Simonsen har lyckats följa många rättsfall genom hela systemet, från den lokala domstolen via Upper West Indian Court till Högsta domstolen i Köpenhamn som prövade vissa fall. Analyserna i boken är huvudsakligen tematiska, men Simonsen visar också hur det danska avskaffandet av slavhandeln 1803 ledde till en viss lindring av de vanligtvis hårda kroppsstraffen.

Bokens empiriska huvudkapitel analyserar en mängd rättsfall utifrån genusaspekter. Simonsen redogör för det sexuella våldet som begicks av speciellt vita män. Hon rekonstruerar även en rad berättelser om slavbefolkningens sexuella och äktenskapliga relationer i kapitlet "African-Atlantic Domestic Troubles". Hennes slutsatser om till exempel i vilken utsträckning afrikanska seder styrde dessa förhållanden och hur dessa interagerade med normerna som propagerades av de inflytelserika herrnhutiska missionärerna på St Croix är speciellt intressanta. Diskussionen om hur denna *marital context* gestaltades av slavbefolkningen i domstolen är fascinerande. Simonsen argumenterar övertygande för att genusperspektiv är nödvändiga för förståelsen av afro-karibiska samhällen. Kapitlet redovisar även exceptionella fall som till exempel kvinnan Venus som framgångsrikt gick till dansk domstol för att återvinna sin frihet. Hon hade gift sig med en amerikansk sjökaptan på slavhandelsön Gorée (nuvarande Senegal) som mot sitt löfte sålde henne som slav i St Croix.

Så förutom i sådana sällsynta fall, hur dömde de danska domstolarna? Simonsen använder sockerproduktion som metafor när hon diskuterar rättsystemets utfall: "harvesting and crushing slave depositions and then cleaning and condensing them until, finally, Christiansted's judges could crystalize white verdicts that had little resemblance to the original stories crafted by enslaved men and women" (s. 169). Hon undviker paradigmet som tolkar varje gärning av en förslavad människa som en motståndshandling och understryker att det inte finns någon "grand story to be found of Africans and Afro-Caribbeans who, by having a voice, obtained some sort of agency and achieved justice" (s. 14). Slutsatsen är i stället att, "for the vast majority [...] their encounter with the Danish West Indian courts resulted in death or violent punishments" (s. 164). Icke desto mindre visar Simonsen även hur "slaves strove to represent themselves as dignified, reasonable men and women in their encounters with the Danish West Indian judiciary" (s. 14).

Simonsens rikligt illustrerade och genomarbetade bok utvidgar vår kunskap om den danska slavbefolkningens levnadsförhållanden och livsåskådning och därmed också om den svarta befolkningen generellt i Karibien.

Uppsala universitet

FREDRIK THOMASSON

Detlev Pleiss, *Bodenständige Bevölkerung und fremdes Kriegsvolk: Finnen in deutschen Quartieren 1630–1650* (Åbo: Åbo Akademi 2017). 776 s.

Detlev Pleiss behandlar i sin avhandling *Bodenständige Bevölkerung und fremdes Kriegsvolk* relationer mellan den tyska lokalbefolkningen och in-kvarterad militärpersonal från storfurstendömet Finland under trettioåriga kriget. Bokens huvudsakliga syfte är att diskutera krigets erfarenhetshistoria i ett samtida aktörsperspektiv. Studien täcker större delen av tidsperioden 1631–1649 och bygger på ett omfattande källmaterial som används för att diskutera fyra regementen och undersökningsområden: Osnabrück, Königshofen, Nürnberg, och Quedlingburg. Dessa områden har valts ut för att täcka den utvalda tidsperioden och för att inbegripa de båda stora vapenslagen: fotknektar (Königshofen och Osnabrück) och ryttare (Quedlingburg och Nürnberg), samt för att täcka både protestantiska och katolska områden. Studien avgränsas med hjälp av det tillgängliga källmaterialet och tidigare forskning.

Boken består av två delar. En första som kan sägas fungera som ett slags kapp innehåller en inledande diskussion, en genomgång av forskningsom-

råde och metod, avhandlingens bidrag till tre olika forskningsfält, en längre redovisning av källmaterialet, samt en resultats- och avslutande diskussionsdel. Efter denna del följer en lista av bilagor som lyfter antalet av svensk och finsk militärpersonal i, och återvändare från dagens Tyskland under trettioåriga kriget, arkivlistor, kartor, samt en käll- och referenslista. Därefter introduceras fyra fallstudier som utgör avhandlingens andra del.

Materialet som boken bygger på utgörs av ett omfattande källmaterial på finska, svenska och tyska i 380 arkiv. Det består av både skriftliga filer (*Akten*), (privata) brev, personliga krönikor, dagböcker, flygblad, kalendrar, kyrkoböcker, predikningar, protokoll, räkningar, skönlitteratur, och tidskrifter, och icke-skriftliga källor såsom muntliga traditioner, minnesdagar, monument, musik och mynt. I det följande går jag närmare in på avhandlingens genomgång av och bidrag till tidigare forskning, samt dess källmaterial och struktur.

Pleiss avhandling saknar en tydlig teoriapparat och går i kapitlet "Theorie" i stället in på dess bidrag till tre forskningsområden: *Fremdenforschung*, som Pleiss översätter till "främlingsforskning" i sin svenska sammanfattning, *Imagologie* ("imagologi") och *Okkupationsforschung* ("ockupationsforskning"). När det gäller området *Fremdenforschung* är Pleiss huvudsakliga resultat, som grundas på en genomgång av flygblad, ämbetsmännens meddelanden och tryckta predikningar, att rädslan mot främlingar som identifierades som enbart "finnar" (*Finnen*) var påtaglig i början av kriget och försvann med tiden. Till området *Imagologie* bidrar en diskussion av flygblad och en historiografisk genomgång av tysk forskning. Denna genomgång resulterar bland annat i att "finnar" identifierades som snabba, uthålliga, och som goda skyttar, samt att det under 1630-talet förekom en sammankoppling av beteckningarna "Finnen und Lappen".

Studiens bidrag till området ockupationsforskning består framför allt av en typologi som kan användas för att analysera olika ockupationssituationer. Pleiss har identifierat tio faktorer som inverkade på hur samexistensen utföll under ockupationen, där varje faktor kan uppträda i tre möjliga former. I sin diskussion av kontakter mellan den obebödd befolkningen och soldaterna poängterar Pleiss att gränserna mellan dessa två grupper var mer flytande än tidigare antaget. Lokalbefolkningen försörjde soldaterna medan soldaterna erbjöd dem skydd, och det var vanligt förekommande att män tog avsked från militären för att bli del av civilbefolkningen, alternativt att män ur lokalbefolkningen tog värv och blev del av militären. Även handeln blomstrade under trettioåriga kriget.

I avhandlingens genomgång av källmaterialet saknas dock en systematisk källkritisk diskussion som bland annat på ett tydligare sätt hade kunnat gå in på hur det skriftliga materialet förhåller sig till det icke-skriftliga. Här

hade även en diskussion kring hur detta källmaterial förhåller sig till en till viss del jämförande historiografisk genomgång av tidigare forskning från till exempel 1700- och 1800-talen varit intressant. I sin diskussion resonerar Pleiss att möten mellan lokalbefolkning och inkvarterad militärpersonal under en lång tid hade försvunnit ur det kollektiva minnet.

En tydligare diskussion hade även varit önskvärd när det gäller avhandlingens struktur. Här saknas exempelvis en reflektion kring hur bokens första del förhåller sig till de fyra fallstudierna som är bifogade i slutet av boken.

Sammanfattningsvis hade en mer utvecklad teoriapparat, en systematisk genomgång av källorna och en diskussion kring bokens struktur varit intressant. Det hade även varit givande att få veta mer om Pleiss arbetsprocess genom åren, som till exempel hans arbete med källor på tre olika språk. Inte desto mindre är Pleiss bok ett bidrag till de tre forskningsområden som nämns ovan – *Fremdenforschung*, *Imagologie* och *Okkupationsforschung*.

Malmö universitet

SUSAN LINDHOLM

Anna Larsson, Björn Norlin & Maria Rönnlund, *Den svenska skolgårdens historia: Skolans utemiljö som pedagogiskt och socialt rum* (Lund: Nordic Academic Press 2017). 290 s.

Inom utbildningshistoria finns flertalet intressanta forskningsområden men just skolgården har inte tidigare ägnats någon större uppmärksamhet. Nu, i och med *Den svenska skolgårdens historia*, ges ökad kännedom om en plats, eller ett rum, som har betytt och betyder mycket för många. Precis som författarna skriver är kunskaper om skolgården viktiga för att förstå skolans relation till det omgivande samhället. Deras ambition är att skapa en grundläggande förståelse för skolans utemiljö som ett sammanhållet pedagogiskt och socialt rum. Idén är också att närma sig utbildning från en plats där elevernas sociala liv haft stort utrymme. Även om skolgården är en sådan plats får inte elevers röster något större utrymme i boken som helhet. Framst är det vuxna röster som kommer till tals, vilket också påtalas i analysen: det är de vuxna som gjort störst avtryck i produktionen av skolgården som ett pedagogiskt och socialt rum.

Författarna har valt att låta sig inspireras av Lefebvres teori om produktionen av rum, också kallad enhetsteori, för att synliggöra att olika faktorer samverkar i skapandet av skolgården. Exempelvis blir skolgården till av de som uppehåller sig där men också av de som planerar och bygger skolgården. Skolgården påverkas också av det omgivande samhället, av väder och av

årstidsväxlingar. Skolgården är en social konstruktion och likväl som skolgården påverkar sociala handlingar så påverkas sociala handlingar av skolgården. Inspirerade av enhetsteorin menar författarna att rum och rumslighet består av materiella, mentala och sociala dimensioner som samverkar och att skolgården ska förstås som en integrering av dessa dimensioner. Utifrån Lefebvres teoretiska ramverk bygger författarna sin analytiska struktur på tre rumsliga dimensioner: "den representerade skolgården" – hur skolgården har tagit form och förändrats och vilka centrala idéer som kommit till uttryck i representationerna av skolgården; "den fysiska skolgården" – hur skolgården har sett ut i fysisk och materiell mening och vilka idéer som vid olika tidpunkter har präglat utformningen, samt "den levda skolgården" – de sociala praktiker som har pågått på skolgårdar och vilka symboliska och kulturella värden och erfarenheter som har förknippats med platserna av elever, skolpersonal och andra. I ett första skede är det svårt att se hur dessa olika dimensioner presenteras i bokens kapitel. Tonvikten är på "den representerade skolgården", den formellt och ovanifrån planerade skolgården, medan övriga rumsliga dimensioner hamnar något i bakgrunden. Även om "det levda rummet" och elevernas röster enligt min mening har för litet utrymme finns ändå en tydlighet gällande betydelsen av skolgården för barnens skull. Fysisk aktivitet och rörelse är ett genomgående tema i skapandet av skolgården och enligt författarna en del av skolningen. Skolgården som plats för rörelse och för fysisk aktivitet, där sociala kategoriseringar som ålder, kön och klass har betydelse, visar sig ha en lång historia.

Bokens tidsperspektiv är drygt 400 år och det är, som författarna själva betonar, svårt att fånga de tre dimensionerna på likartat sätt genom historien. Exempelvis är "den levda skolgården" på grund av källmaterialet vagt i början och mer synbar mot slutet. Som nämnts är "den representerade skolgården" tydligt beskriven under de olika tidsperioderna, vilket skapar en viss obalans. Men genom att ge ett historiskt perspektiv på skolgården, från etableringen av ett riksenhetligt nationellt skolsystem i samband med reformationen fram till i dag, och genom att synliggöra att skolgården formats av såväl det omgivande samhället som av människor och materialitet, beskrivs kontinuitet och förändring i den svenska skolgårdens historia.

Värt att nämna är också att den kronologiska ordningen inte är stringent. Som läsare känns det emellanåt som att vara på väg framåt ett steg men halka bakåt två, exempelvis när 1900-talet ska behandlas handlar alltför stora delar av texten om 1800-talet. I kapitlet om 1800-talet finns litet om hur lärare upplevt skolgården och inget om eleverna. Mestadels beskrivs den representerade och den fysiska skolgården. Det är, som författarna skriver, avhängigt källmaterialet, men möjligen ges 1800-talet för stort utrymme. Exempelvis ges också folkskolan ett eget kapitel, förvisso intressant men

frågan är om inte det som påverkade skolgården hade rymts inom perioden 1800–1905.

Källmaterialet är varierat, och likväl som det berikar skapar presentationen av det en del frågor. Exempelvis nämns att ett 30-tal elever verksamma i dagens skola har intervjuats utan att någon annan information ges. Ålder, kön och geografisk spridning hade exempelvis varit intressant att veta även gällande dessa informanter. Dessutom saknas information i fotnoterna om att intervjuer med elever verksamma i dag använts: det tycks som att enbart skolpersonal intervjuats i kapitlet om samtid och framtid.

Det är både intressant och givande att boken tar sin start redan från reformationen och skolväsendets nyordning. Även om källmaterialet från perioden 1600–1800 inte visar någon enhetlig information om utemiljön menar författarna att två övergripande pedagogiska traditioner syns: dels skulle utemiljön vara som stöd för utbildning genom måttlig lek, fysisk aktivitet och rekreation, dels skulle utemiljön, från 1700-talet, vara som ett komplement till olika ämnen genom att teoretisk kunskap också kunde göras praktisk. De största förändringarna under 1800-talet var gymnastikens införande och den arkitektoniska standardiseringen av skolmiljöer. Ytterligare en stor förändring som påverkade skolgården var när skolan inte längre enbart var för pojkar. När alla barn gavs möjlighet att gå i skolan förändrades också byggnadskrav, och skolgården förändrades för att ge utrymme för både pojkar och flickor. De styrda inslagen med gymnastik på rasterna får mig att tänka på de rastaktiviteter som flera skolor infört i dag, där den fria leken ersätts av organiserade aktiviteter någon/flera raster i veckan, bland annat för att möjliggöra lek och samvaro över både ålders- såväl som könsgränser.

Utöver demokratisering och modernisering gav idrottsrörelsens massiva genomslag avtryck i 1900-talets skolgård. Nu skulle skolgården göras så stor att den kunde rymma idrottsplats, skolträdgård och plats för elevers lek i det fria. Utemiljön delades upp i sektioner av olika slag. Moderniseringen medförde att centrala direktiv ökade. Praktiska åtgärder som asfaltering av skolgården låg i linje med tidens rationella och kostnadseffektiva lösningar. De problem som uppstod i och med grundskolans införande påverkade även skolgården, och efter 1970 kritiserades inte bara ordningen i grundskolan utan också de trista skolgårdarna. En tydligare formell och centraliserad idé om vad skolgårdar skulle innehålla, både socialt och materiellt, präglade därefter de sista decennierna av 1900-talet fram till decentraliseringen. Intressant är att kommunernas ökade befogenheter inte medförde några större förändringar och att det då synliggjordes en starkare statlig styrning av skolgården, enligt författarna, exempelvis genom Boverkets (2015:8) vägledning.

Att eleverna upplever skolgården som en fri yta där de själva kan välja vad de ska göra och med vem, bör intressera dagens lärare och lärarstudenter. Lä-

rarna betonar, enligt författarna, det pedagogiska rummet och undervisning som kan göras och görs på skolgården, medan eleverna betonar det sociala rummet och knappt alls berör något om undervisning. Eftersom barnens delaktighet i skolgårdens utformande är betydelsefull är elevernas beskrivning av skolgården i relation till hur lärarna uppfattar och beskriver den ett betydelsefullt resultat.

Sammanfattningsvis har författarna, i enlighet med deras intention, gett en bredare kunskap om skolgårdens historia och betydelse. De har fångat skolgårdens kontinuitet, förändring och betydelse på ett läsvärt sätt, vilket torde intressera flertalet läsare, exempelvis de som planerar och är ansvariga för skolgårdars utformning. Boken kan också med fördel användas i lärarutbildning då "den representerade", "den fysiska" och "den levda skolgården" påverkar och påverkas, vilket kan vara till gagn för både dagens och morgondagens lärare att ha kunskap om.

Karlstads universitet

ÅSA MELIN

Therese Nordlund Edvinsson, *Dynastins kvinnor: Företagarfamiljen Ekman under tidigt 1900-tal* (Lund: Nordic Academic Press 2017). 254 s.

I *Dynastins kvinnor* studerar ekonomhistorikern Therese Nordlund Edvinsson en gren av företagarläkten Ekman i Göteborg, med fokus på familjemedlemmarnas handlingsutrymme och maktordningen dem emellan. Nordlund Edvinsson vill därmed "väcka reflektioner kring hur familjelivet organiserades i en svensk företagsdynasti", med syftet att "vinna kunskap om mäns och kvinnors skilda förutsättningar i en företagsfamilj" (s. 189).

Dynastins kvinnor är en fallstudie av paret Johan och Hedda Ekman (f. Richert), deras barn samt barnens män/fruar. Johan Ekman var vd för handelshuset Ekman & Co som kring förra sekelskiftet främst var engagerat i export av trämassa och papper. Efter hans död 1919 tog sonen Carl över ledningen av företaget. Familjemedlemmarna (huvudsakligen männen) hade även en rad engagemang i bruk och andra företag under Ekmans kontroll. Personerna som studeras i boken hade även inflytande i politik och kulturliv.

Efter ett kortare inledande kapitel där studiens förutsättningar ges, följer fyra tematiska kapitel som undersöker hem och företagande samt söner, döttrar respektive äktenskap i familjeföretaget. De empiriska kapitlen avhandlas metodiskt, i en ordning som så att säga leder läsaren längre in i familjens privata sfär; följdriktigt avslutas boken med ämnen som kärleksbrev, uppvaktning och känslor. Kapitlen följer i stort sett samma uppläggning vad

gäller metod och källmaterial. Boken avslutas med en kortare sammanfattande diskussion.

Som Nordlund Edvinsson framhåller har kvinnliga aktörer i näringslivet länge förbisetts i företagshistorisk forskning, men på senare år har ett fält utvecklats där frågor om familj och genus i relation till företagande är centrala. Nordlund Edvinsson ger flera exempel på hur kvinnornas del i familjen och företaget Ekman kunde te sig. I rollen som hustru ingick dels att leda hushållet (med fem tjänstehjon), hålla i bjudningar och annat som rör hemmet. En annan roll var att representera familjen utåt och knyta kontakter, exempelvis på teatrar, middagar och baler. Deltagande på baler och middagar var ett uppdrag inte minst för familjens döttrar, då de nådde tonåren. I kapitlet om äktenskap diskuteras frågan om hur barnens makar involverades i familjeföretaget. Det främsta exemplet som framförs är Johannes Hellner, som dottern Agnes Ekman gifte sig med. Hellner, också politiker, fick flera tunga uppdrag inom Ekmansfären.

För att kunna studera familjens maktordning har Nordlund Edvinsson huvudsakligen nyttjat brev, dagböcker samt biografiska anteckningar som källmaterial. Källmaterialet har valts för att dess informella och personliga tilltal synliggör familjens maktordningar, enligt författaren. Och det är mycket riktigt en ganska ingående bild av familjemedlemmarnas inbördes ställning och sociala liv som skildras i boken.

Bilden av familjen som Nordlund Edvinsson förmedlar är emellertid inte alltid entydig, vilket stundtals gör framställningen något otydlig. Exempelvis i avsnittet om familjens ekonomi (s. 49): "Överlag gav Hedda ett sparsamt intryck. Barnen ärvde vanligen kläder och ägodelar av varandra. [...] livsstilen i de svenska företagarhusen var vanligen spartansk [...]" Men på nästföljande sida står att familjen gärna spenderade pengar på presenter och att barnen kunde få 20–40 presenter var vid jul och födelsedagar, utan krav på motprestationer. Trots att Hedda beskrivs som sparsam och familjens livsstil som spartansk fick alltså barnen allt de pekade på. Som läsare lämnas man ibland också något frågande kring vilket stöd en del av framställningens mer målande uppgifter har. Som exempel kan tas en utsaga på sida 57: "Familjens förhållningssätt till hälsa genomsyrar [käll-]materialet." Att ohälsa nämns i brevväxling rörande en sjuk familjemedlem eller att uppgifter i brev och dagböcker visar på en osund livsstil med rökning och fester, är i min mening inte detsamma som att materialet genomsyras av de berördas attityd till hälsa.

En källa som återkommer genom hela boken är Hedda Ekmans publicerade familjebiografer, "krönikan". De källkritiska problemen med en sådan källa framhåller visserligen Nordlund Edvinsson i inledningskapitlet, men likafullt ges krönikan en bärande roll i flera av bokens avsnitt. Sannolikt har Nordlund Edvinsson, som har bäst kännedom om materialet, fog för

att använda krönikans uppgifter, och en fullständig redogörelse för vilka brev, dagböcker med mera som legat till stöd för sådana bedömningar vore orimligt att ge. Men en mer uttalad beskrivning kring hur uppgifterna i krönikan bedömts källkritiskt hade dock kunnat gynna studien. På samma vis hade jag gärna sett en redogörelse för den "textanalys" som nämns på ett par ställen i boken, mer än vad som anges under avsnittet Metodologiska reflektioner.

En sista anmärkning rör avgränsningen till att studera paret Johan och Hedda Ekman och deras barn. Nordlund Edvinsson utesluter därmed möjligheten att väva in relationerna till exempelvis Johans syskon och föräldrar, som också var engagerade i familjens företag. Det hade kanske krävt en orimlig arbetsinsats, men genom att vidga studien till att även involvera relationerna till farbröder, svågrar, kusiner, etcetera i föräldragenerationens led, hade sannolikt ytterligare dimensioner kunnat återges rörande genusrelationerna i dynastin Ekman. Till saken hör att tillgången på källor rörande släkten Ekman är synnerligen gynnsam. På Landsarkivet i Göteborg, vars olika Ekman-arkiv överhuvudtaget inte nyttjas i Nordlund Edvinssons studie, förvaras dels företagsarkivet från Ekmans & Co och dels ett stort antal i sammanhanget matnyttiga personarkiv och samlingar från olika personer i släkten Ekman. "Konsul Johan E Ekmans arkiv" rymmer hundratals brev från släktingar och minst lika många brev till Hedda (i oförtecknade volymer). Personarkiv finns även efter bland andra Johans Ekmans bror Gustaf, sonen Carl och fadern Emil. I dessa mäns arkiv finns även handlingar från andra familjemedlemmar.

Boken är förtjänstfullt kort hållen – cirka 190 sidor brödtext – och till synes helt fri från korrekturfel. Att ange drygt 1 000 noter i en så pass kort bok är däremot i högsta laget.

Dynastins kvinnor är en väl sammanhållen och logiskt framställd studie som också uppfyller sitt uttalade syfte. Studien är därmed ett välkommet bidrag till ett växande forskningsfält kring borgerlighet, genus och företagande.

Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg

JOHANNES DAUN

Tobias Berglund & Niclas Sennerteg, *Finska inbördeskriget* (Natur & Kultur: Stockholm 2017). 539 s.

Natten mot den 28 januari 1918 tog socialistiska röda garden kontroll över Helsingfors och försökte arrestera Finlands borgerliga regering. Tidigare

samma dag hade regeringstroga skyddskåren avväpnat ryska trupper i Vasa. Inbördeskriget var ett faktum. Kriget skulle bli en av de blodigaste inrikespolitiska uppgörelserna i Europa under 1900-talet. Offren räknas till mer än 38 000 döda varav omkring 27 000 tillhörde den förlorande röda sidan. Kriget hade alla inbördeskrigets kännetecken. Landsmän ställdes mot landsmän. Grannar mot grannar. De summariska avrättningarna och mordandet skördade långt fler dödsoffer än striderna. Inbördeskriget slet upp djupa sår i den finska nationen som det tagit ett århundrade att börja läka.

Berglund och Sennertegs bok om inbördeskriget ger genom en kronologiskt upplagd skildring en god genomgång av händelserna i Finland 1917 och 1918. Boken ger även en bakgrund till inbördeskrigets utbrott och fördjupar vissa delar av händelseförloppet och då inte minst krigets orsaker, den svenska landstigningen på Åland i mars 1918, slutstriderna i Tammerfors i april 1918 och efterspelet med fångläger och uppgörelser i det finska samhället. Författarnas övergripande syfte är att förklara inbördeskrigets orsaker, förlopp och konsekvenser. De första 130 sidorna ägnas åt att ge en bakgrund och diskutera inbördeskrigets orsaker. Ett annat syfte är att ge ett svenskt perspektiv på händelserna. Av det skälet lyfter man särskilt fram rikssvenskars och rikssvenska institutioners roll. Händelserna skildras många gånger ur rikssvenskars synvinkel. Även den svenska frivilligbrigadens insatser får mycket utrymme i boken. Vid sidan om dessa huvudsakliga syften med boken finns även en intention från författarnas sida att försöka ge en osminkad bild av krigets brutalitet och hemsgheter. Det är den blodiga verkligheten som författarna vill ge läsarna. Boken är på så sätt en skakande läsning för den som inte tidigare förstätt inbördeskrigets våldsamhet.

Att skriva en bok om Finlands inbördeskrig är en svår uppgift. Bara att försöka avgöra vad som är den bästa benämningen på kriget skapar problem. Händelserna och kriget i Finland 1917–1918 är ännu i dag så verkligt politiskt och känslomässigt laddat att det är svårt att tillfredsställa alla. Det är helt enkelt omöjligt att inte utsätta sig för kritik från något håll i frågan. Därför är det varje författare och historikers uppgift att förhålla sig objektiv och saklig. Det finns många fallgropar att hamna i och vägen är smal. Författarna till denna bok klarar denna balansgång bra. Kanske är det enklare för en icke-finländare, i det här fallet två rikssvenskar, att mer nyanserat betrakta det finska inbördeskriget, även om man ska vara ödmjuk – Sverige har inte de senaste 200 åren drabbats av någonting i närheten av Finlands inbördeskrig.

Trots denna i huvudsak positiva bedömning återfinns några problem som kan lyftas fram. Det hade med hjälp av finskspråkig litteratur varit möjligt att mer ge inblickar i den röda sidans agerande. Den svenskspråkiga litteraturen ger visserligen nödvändigt underlag, men genom att nyttja käl-

lor och litteratur på finska hade det sannolikt varit möjligt att fördjupa beskrivningarna av den röda sidans öden. Inte minst ögonvittnesuppgifter och djupare analyser av den röda sidans bevekelsegrunder och syn på situationen i Finland. Det kan även framhållas att en del forskning på kriget som är central för en nyanserad bild av kriget förfaller saknas i författarnas litteraturlista. Här kan nämnas Mattias Kaihovirts viktiga avhandling om den svenskspråkiga arbetarklassen eller Sture Lidholms böcker om inte minst fånglägren efter kriget (även om hans senaste bok kan ha kommit ut för sent för författarna). Även initierade inlägg i diskussionen, som den insiktsfulla artikeln av Nils Erik Villstrand med titeln "Vägen från Tammerfors", hade kunnat ge ännu mer tryck i författarnas diskussion om begreppsfrågorna och diskussionen om vad man egentligen slogs för. Kanske det hade varit möjligt att ännu mera betona det faktum att händelserna i Finland så starkt berodde på omvärlden? Var inbördeskriget egentligen bara kort och gott första världskriget på finsk mark? Att se inbördeskriget som en utlöpare av det ryska imperiets kollaps har med rätta inte minst framhållits av Henrik Meinander. Men det ska poängteras att om man skriver en sammanfattande bok om ett så svårt ämne som inbördeskriget i Finland är det omöjligt att inte missa något eller misshaga någon.

Eftersom boken har ett uttalat syfte att ge det svenska perspektivet fastnar måhända skildringen lite väl mycket i de svenska insatserna – inte minst Ålandexpeditionen. Detta är en konsekvens av författarnas övervägda val. Men det finns en risk att en svensk läsekrets omedvetet invaggas i en överdriven tro på Sveriges och rikssvenskarnas betydelse under inbördeskriget. Kanske är denna farhåga överdriven, men ofta bedöms faktorers betydelse i ett historiskt händelseförlopp mycket utifrån hur stort utrymme de får i framställningen. Många sidor om svenskar kan ge en uppfattning att de var mer betydelsefulla än de var. Kanske titeln på boken skulle ha varit "Sverige och inbördeskriget i Finland"?

Bokens styrka ligger sammanfattningsvis i intentionen att göra tillgänglig den stora flora av litteratur, på framför allt svenska, som finns kring inbördeskriget. Boken är en populärhistorisk framställning. Den är medryckande, välskriven och lättläst. Den balanserar även väl stridsskildringarna med mer allmänhistoriska perspektiv. Till de positiva kan även läggas en systematisk vilja att resonera och analysera utan att det blir för komplicerat. Boken lever upp till sin folkbildande intention på ett mycket bra sätt. Sett mot bakgrund av forskningsläget tillför den visserligen inte så mycket nytt, men sannolikt når boken en läsekrets för vilket Finlands inbördeskrig i stort sett är okänt. Författarna bör vara nöjda med sitt arbete.

Dick Harrison, *Jag har ingen vilja till makt: Biografi över Tage Erlander* (Stockholm: Ordfront 2017). 875 s.

Dick Harrison är förmodligen en av vår tids främsta folkbildare. Utöver en närmast övermänsklig produktivitet är han en av de få personer som lyckas kombinera vetenskaplig noggrannhet med ett medryckande skönlitterärt språkbruk. *Jag har ingen vilja till makt: Biografi över Tage Erlander* utgör i den bemärkelsen inget undantag. Trots att boken, på nästan 900 sidor (!), fullständigt dryper av fakta om stort och smått, privat och politiskt, vardagligt och exceptionellt, i och runtomkring den erlanderska livscykel, blir den sällan tråkig. De små kapitlen har ofta den dramaturgiska formen av inledning, klimax och upplösning som gör att både intellektet och känslolivet står på hjälpänn under större delen av läsningen – man närmast flyger fram genom boken.

Med stora penseldrag och sporadiska djupdykningar skildras Erlanders liberala och frikyrkliga uppväxt i Ransäter, studietiden i Lund med omvändelsen från liberal till socialdemokrat, den lyckliga tiden som statssekreterare under Gustav Möller, den dramatiska kuppen mot densamme som resulterade i att Erlander – lika otippad som initialt uträknad statsminister – så småningom vann statusen som landsfader under 23, för det svenska samhället mycket formativa, år. Pensioneringen med memoarskrivning och ålderdom avslutar skildringen.

Skildringar av storpolitiska ödesstunder som Kuba-krisen, Koreakriget och den diplomatiska krisen mellan Sverige och Sovjetunionen blandas med små anekdoter om Erlanders ständiga förkylningar, komplex för sitt utseende, djupa kunskaper och engagemang i litteratur och teater liksom med hans krassa avlusningar av såväl politiska fiender som bundsförvanter. Kärleken till hustrun Aina går som en röd tråd genom hans vuxna liv liksom hans hat till folkpartiledaren, och ständige utmanaren till regeringsmakten, Bertil Ohlin. Denna dramaturgi – med stimulerande kast mellan privat och politiskt – hade förmodligen inte varit möjlig om inte Harrison låtit Erlanders dagböcker utgöra huvuddelen av källmaterialet. Harrison gör klart att principen för boken har varit att låta Tage komma till tals (s. 19). Det är också precis vad han gör, på gott och ont.

Inom ekonomisk historia, där undertecknad forskar, är det institutionella perspektivet ett av de mest framträdande. Man har främst studerat de formella institutionernas (lagar, regleringar) inverkan på ekonomin och men också de informella institutionerna (normer, sedvänjor, idéer, dygder). Med tanke på att Erlander verkade som statsminister under en period om 23 års tid som innefattade stora institutionella förändringar skulle man kunna lägga till ytterligare en nivå i den forskningsgren, nämligen de centrala aktörernas

inre liv, i detta fall Tage Erlander genom hans dagbok: ett slags psykologisk ingång till institutionell fortgång och förändring. Man kan dock skönja ett problem med detta personfokus. Forskaren riskerar att komma sitt objekt känslomässigt nära, vilket kan få problematiska konsekvenser för objektiviteten – det är också det stora problemet med denna bok. Det är uppenbart att Harrisson finner sitt forskningsobjekt högst sympatisk. Inte förrän i epilogen tas exempelvis de mindre smickrande delarna av folkhemmet – som rashygienen och tvångssteriliseringar – upp. Sveriges förhållande till Tyskland under andra världskriget är än mer sparsamt skildrat. Bostadspolitik, ett av tidens stora lågvattenmärken, vars effekter vi i allra högsta grad lever med än i dag, behandlas på endast 30 av de sammanlagt 869 sidorna. De förödande konsekvenser som miljonprogrammet fick för svenska städers historia, särprägel, identitet och kultur – där segregerade förortssatelliter anknutna med motorleder till centralt belägna kontorskomplex tog plats på bekostnad av tät stenstad, gathus och folkliv – kritiserar visserligen, men någon djupare beskrivning av denna centralstyrda skövling görs ej. Den hyresreglering som enligt vissa forskare tillhör vår samtidshistorias viktigaste lagar, och som vissa påstår spelade en avgörande roll för miljonprogrammets tillblivelse, nämns inte ens.

I Harrisson bok belyses i stället främst framgångarna som exempelvis hög sysselsättning, låg inflation och utbyggd välfärdsstat. Men det faktum att efterkrigstiden präglades av en ekonomisk "boom" i hela västvärlden nyanserar bilden av ett svenskt under liksom Erlanders del i denna utveckling. Detta hade behövt belysas mer. En av bokens återkommande teser är att Erlander i storsint anda genom "det starka samhället" skulle balansera kapitalet utan att stävja företagen. Den tesen kan mot bakgrund av det faktiska resultatet te sig en smula paradoxal: Mycket forskning tyder på att de många produktions- och konsumtionskooperationerna som bildades missallokerade kapital och snedvred konkurrensen vilket gjorde att många branscher oligopoliserades, detta gällde inte minst bostadsbyggandet där HSB blev främsta dominant. Människor som inte haft något annat val än att bli småföretagare gjorde oftare konkurs och förpassades inte sällan till den förnedring som bidragsberoende och utanförskap genererar. Denna problematik får inget utrymme på de nära 800 sidorna, men hade utgjort en välbehövlig nyans och balans till de i övrigt översvallande omdömen om Erlanders förtjänster som statsminister.

Trots vissa tillkortakommanden är detta en viktig bok som jag hoppas kommer att läsas av många – fackhistoriker som lekmän. Utöver den fascinerande skildringen av Tage Erlander som person och hans politiska gärning är boken även en påminnelse om hur snabbt samhällen förändras men också hur mycket historien påverkar oss. Det enhetliga samhälle

som Erlander styrde över finns inte längre men dess institutioner och beslut präglar fortfarande vår individualistiska, globaliserade och splittrade vardag.

Stockholms universitet

KLAS ERIKSSON

Cary Elizabeth Schall, *The Rise and Fall of the Miraculous Welfare Machine: Immigration and Social Democracy in Twentieth-Century Sweden* (Syracuse & London: Cornell University Press & IRL Press 2016). 245 s.

Den amerikanska historiesociologen Carly Elizabeth Schall studerar hur nation och nationalism, föreställningar om folk och etnicitet, påverkat inkludering och exkludering i den svenska välfärdsstaten. Tanken är att inkludering och exkludering har två dimensioner: det handlar såväl om tillträde till landet som om tillträde till välfärdssystemen. Studien kan alltså sägas handla om välfärdsnationalism, om hur föreställningar om etnicitet och värdighet påverkat vilka som räknas ha rätt att vara här och vilka som ska få ta del av sociala trygghetssystem och tjänster. Boken har fem delstudier av perioder präglade av olika slags kriser då frågor om nationell inkludering och exkludering präglade politiken: 1928–1932, 1945–1950, 1968–1975 samt 1991–1995 och 2006–2014. Detta tänker sig författaren, men hon förankrar inte periodiseringen i tidigare forskning.

Schall har tagit sig an ett väsentligt ämne som kräver stor precision och beläsenhet för att de empiriska studierna ska bli givande. Undersökningen täcker en lång period och har ambitionen att säga något om välfärdspolitikens fundamentala karaktär och organisationsprinciper. Schall bygger dock sina resonemang på en begränsad empiri bestående av tidningsartiklar och en del kompletterande politiskt material. Och jag ser två grundläggande svagheter. Den första är att regler som styr tillträde och avgränsningar inte primärt är diskursiva utan juridiska och administrativa. Det är med andra ord inte inläggen i pressen som avgör utan lagar och förordningar, och deras detaljer är centrala, till exempel i villkoren som begränsade rösträtten för svaga grupper efter införandet av den allmänna rösträtten, alltså en tydlig avgränsning av folket som demos, eller i regelverken för anhöriginvandring och arbetstillstånd. I nästa steg handlar det om hur regelverken tillämpats. Offentliga debatter påverkar givetvis, men man kan inte studera välfärdsmaskinen ordentligt om mekaniken utesluts. Här är Schall för svepande och ibland rent av tendentiös; hon noterar till exempel att de sociala reformerna från de första efterkrigsåren (pensioner och barnbidrag) gällde alla medbor-

gare för att sedan lyfta fram att pressen skrev "alla svenskar". Därmed anser sig hon ha belagt etnicitetens betydelse i byggandet av välfärdsstaten. Invändningen är uppenbar: lagstiftningen, inte pressens bedömningar, måste för det första betraktas som det centrala när det gäller tillträdet till förmånerna och för det andra belägger faktiskt inte Schall förekomsten av något avgörande etnicitetsargument. Det är nämligen fullt möjligt att tidningarna skrev "alla svenskar" i betydelsen "alla svenska medborgare". Skillnader i språkbruk blir intressanta först då man kan visa att de döljer olika betydelseinnehåll och just detta misslyckas hon med att påvisa. För att nå dit krävs en väsentligt noggrannare historisk analys, i stället för att skillnaderna tas för givna.

Den andra iögonenfallande svagheten är författarens bristande kunskaper i svensk historia som leder till felaktiga och svaga tolkningar. Här hade handböcker och standardverk helt klart kunnat hjälpa till. Det är faktiskt förvånande och beklämmande, tycker jag, att en yngre forskare är så dåligt uppdaterad när det gäller forskningen trots att hon är specialiserad på Sverige. Det är inte svårt att räkna upp studier som borde vara med; i stort all nyare svensk forskning om socialdemokratin saknas och det är en besvärande brist.

Kunskapsluckorna får genomslag i texten och felaktigheterna förstärks av grumliga tolkningar. Till de rena felaktigheterna hör påståendet att valet 1928, det berömda och hätska så kallade kosackvalet, präglades av en mild valstrid medan kampen i 1930 års val – alltså det indirekta valet till första kammaren då andra valkretsens fyra landsting utsåg ledamöter – skulle ha nått kokpunkten. Utan stöd i forskningen, och viktigare för studien, är tolkningen att socialdemokraterna under de första efterkrigsåren genom att lyfta fram arbetslöshetshotet medvetet skapade ett krismedvetande för att vinna stöd för sitt reformprogram. Det är en vantolkning av de hårda striderna om ekonomisk planering och kvardröjande regleringar som präglade åren 1945–1950. De socialpolitiska reformerna hade däremot manglats i olika utredningar och där rådde, tvärt emot av vad författaren vill ge sken av, en betydande principiell enighet som inte kan härledas till socialdemokratin. Typiskt är att studien inte refererar till standardverken på området.

Ytterligare ett exempel på märkliga tolkningar är den i boken upprepade ståndpunkten att inget viktigt ägde rum under den borgerliga regeringen 1991–1994 som rubbade den socialdemokratiska hegemonin. Det betyder att Schall menar att friskolereformen var oväsentlig och framför allt att hon, tvärt emot ett starkt forskningsläges utförliga tolkningar, tror att Socialdemokraterna behöll tolkningsföreträdet genom 1980- och 1990-talen i stort sett ohotade. Schall förbiser alltså förändringarna, till exempel avregleringen

av kreditmarknaden 1985 – Novemberrevolutionen – då socialdemokraterna satt i regeringen och att borgerligheten under det årtiondet framgångsrikt utmanade socialdemokratin.

Schalls välfärdsmaskin är en genuint socialdemokratisk skapelse. Till den socialdemokratiska tolkningen hör vad jag dristar mig att kalla en outrerad folkhemsreligiositet. Redan i inledningen får läsaren veta att folkhem är den svenska välfärdsstatens nyckelbegrepp – inga belägg ges – och studien fortsätter med att hävda att folkhemets idé, som en direkt följd av Per Albin Hanssons inlägg i riksdagen 1928, blev välfärdsstatens "main organizing cultural principle" (s. 56) och den centrala komponenten i socialdemokraternas hegemoni. Kort sagt, Schall tolkar allt i termer folkhem och detta alldeles oavsett om ordet användes eller inte. Här efterlyser jag analytiska preciseringar, definitioner och försök att reda ut de komplexa och över tid föränderliga konnotationer som knutits till folk som plebs, demos och ethnos. I stället hävdar hon utifrån några få belägg att folkhemmet blev liktydigt med föreställningen om det goda livet och att samtliga partier delade den visionen, det senare tack vare socialdemokratins allmakt. Inte ensam bland utländska forskare kopplar Schall ihop folkhem, rasbiologi och steriliseringar och förmodar att Socialdemokraterna använde ett inkluderande etnifierat folkbegrepp eftersom klassbegreppet verkade antagonistiskt. Och som en direkt följd kom steriliseringarna av etniskt marginaliserade grupper efter 1934. Att samtliga demokratiska partier efter införandet av den allmänna rösträtten appellerade till folket och gjorde uttryckliga anspråk på att vara medborgar- och folkpartier och att Socialdemokraterna i riksdagen 1927, trots vissa inre meningsskiljaktigheter, helt motsatte sig införandet av en restriktivare invandringslagstiftning går henne helt förbi trots att det borde vara högintressant utifrån resonemang om inkludering och exkludering. Kort sagt, folkbegreppet kräver en vassare analys än den som här presteras.

Det går att ifrågasätta andra tolkningar i studien men läsaren ska inte tröttnas mer. Det räcker med att konstatera att studien indirekt och oavsiktligt visar hur viktigt det är att svenska historiker sprider sina rön till en internationell publik i syfte att förebygga och korrigera vantolkningar. Och lika väsentligt är att de utländska förlagens vetenskapliga granskare har ordentliga kunskaper om ämnena de ska bedöma.

Stockholms universitet

NILS EDLING

Helena Hill, *Revolutionärer: Kön, klass och kvinnokamp i svensk 1970-talsvästanster* (Göteborg & Stockholm: Makadam 2017). 274 s.

Helena Hill har genomfört en angelägen analys av föreställningar om klass och kön i Kommunistiska förbundet marxist-leninisterna (KFML), senare Sveriges kommunistiska parti (SKP), det största av de revolutionära vänsterpartierna i Sverige på 1960- och 1970-talen. Angelägen, då många studenter i historia i sina examensarbeten är och har varit intresserade av att undersöka den revolutionära vänsterns syn på kön och feminism. Dagens vänsteraktivister vill förstå gårdagens. Studien är också intressant eftersom den inte nöjer sig med att visa hur det var. Hill vill inte bara ta reda på vad KFML/SKP gjorde när det kom till normer om klass och kön, utan hon försöker förklara varför kvinnofrågor fick en sådan begränsad plats i partiets verksamhet, varför kvinnofrågornas förespråkare inte var mer offensiva och varför KFML/SKP var en organisation med lågt i tak och styrd av män.

Frågan om förhållandet mellan KFML/SKP och det som författaren kallar för kvinnofrågorna, utgör den största delen av undersökningen. Här går Hill igenom diskussioner vid kongresser, inom partiledningen samt i kvinnoutskottet. Hon går också igenom debattartiklar och ledare i partiets tidning *Gnistan* och material från den kvinnokonferens som partiet organiserade i början av 1970-talet. Hills analyser visar att KFML/SKP tidigt slog fast att de kvinnofrågor som ansågs vara av vikt för arbetarklasskvinnor skulle integreras i klasskampen, som var partiets taktik för att genomföra en socialistisk revolution. Den utlovade satsningen kom dock aldrig och kvinnoutskottet var ständigt ifrågasatt. De kvinnor som arbetade i utskottet förringades och förlöjligades av partiets ledande män. Under större delen av 1970-talet förekom en livlig debatt inom KFML/SKP om vilka som var de viktiga kvinnofrågorna: Var det daghem, rätten till arbete eller sex timmars arbetsdag? Här gör Hill en bra och koncis analys av skribenten, aktivisten och SKP:aren Kajsa Ohrlanders texter. Ohrlander, som var huvudförfattare till några uppmärksammade debattböcker, väckte mycket indignation när hon ifrågasatte om det verkligen var lönearbetet som skulle "befria" arbetarkvinnorna, med tanke på de dåliga arbetsvillkor och den dåliga lönen som stod dem till buds. Ohrlander ändrade dock ganska snabbt inställning för att ansluta sig till åsikten att lönearbete utanför hemmet trots allt gav kvinnor möjligheter de annars inte hade. Hennes omsvängning verkar dock ha gått spårlöst förbi och Ohrlander förblev under 1970-talet antingen ett rött skynke eller en profet när det kom till kvinnofrågor.

Egenskaper som förknippades med kvinnor nedvärderades av ledande personer inom KFML/SKP. Kvinnor och kvinnofrågor marginaliserades samtidigt som egenskaper som traditionellt förknippats med maskulinitet

som styrka och ledarförmåga formulerades som ideal. Ett ideal som förutsatte att slippa ta ansvar för andra människors dagliga välfärd. Revolutionären skulle alltid vara i rörelse, och dessutom teoretiskt skolad och insatt i de senaste frågorna. Detta ideal var mer lättillgängligt för män och även om många av medlemmarna i KFML/SKP var kvinnor så blev de färre högre upp i partihierarkin. Den arbetarklass som KFML/SKP skulle tjäna, och uppgå i, definierades också som maskulin. På samma sätt som kvinnoutskottet eller de medlemmar som förordade en annorlunda kvinnopolitik avväpnades med nedsättande uttryck och bilder kopplade till femininet och kvinnors agerande, användes sådana uttryck gentemot KFML:s/SKP:s manliga ledning av dem som bröt sig ut och bildade KFML(r). Användandet av negativa kvinnobilder förstärkte idealet om revolutionären som maskulin.

För att förklara varför kvinnor och kvinnofrågor fick så lite plats i KFML/SKP, trots att ambitionen var den motsatta, använder Hill teorier om att politiska och sociala rörelser till stor del bygger på identifikation och medlemmars önskan om att känna tillhörighet. När ord som feminist eller nedsättande uttryck om kvinnor och femininet användes som skällsord blockerade det en nyanserad diskussion om feminism och kvinnofrågor. Att bli utpekad som borgerlig feminist eller virrig kärring ledde till utanförskap. Samma verktyg, att förnedra med uttryck som anspelade på femininitet och bristande maskulinitet också användas för att motarbeta även annan kritik mot partiets linje.

Revolutionärer är ett bra tillskott till forskningen om såväl feminismen som vänsteraktivismen på 1970-talet. Kritik kan dock riktas mot avsaknaden av en tydlig metod och bristen på fördjupningar av de teorier som används för att förklara KFML:s/SKP:s agerande. Inledningsvis slår Hill fast att studiens teoretiska utgångspunkt är diskursteori. En diskursteoretisk utgångspunkt brukar ackompanjeras av ett metodpaket, men så är inte fallet här. När vi tar del av Hills studie vet vi alltså inte hur hon har analyserat källmaterialet eller hur hon har valt ut de nedslag hon gör i materialet. Det är därmed svårt att veta hur Hill gör för att i materialet "se" en norm, ett ideal eller en diskurs om kön eller klass. Då begreppet diskurs har utvecklats och använts av olika forskare och på olika sätt under en längre tid, hade det varit tacksamt att få veta vad Hill avser med diskurs och hur hon har identifierat förekomsten av diskurser. I framställningen understryker hon att utsagor som finns i källmaterialet korresponderar med det hon kallar för traditionella uppfattningar om maskulinitet och femininet. Är dessa traditionella uppfattningar desamma som diskurserna? Eller ska vi förstå det som att KFML/SKP skapade egna diskurser kring kön och klass, diskurser som formulerades och upprätthölls av partiets ledning?

Ibland framstår också analysunderlaget som ganska tunt, som till exem-

pel när Hill hävdar att kvinnor inom KFML/SKP var tvungna att försöka bete sig som den manlige revolutionären, om de skulle få inflytande. Som underlag för denna slutsats analyserar Hill det foto av två män och en kvinna som sitter ordförande på en kongress och som finns på bokens omslag. Hennes analys går här ut på att männen och kvinnan framställs på liknande sätt. Jag tror att denna bild går att analysera på ett helt annat sätt och efterlyser därför fler dokument och ett större underlag för att på empirisk grund kunna dra slutsatsen att kvinnor på ledande ställningar anpassades och anpassade sig efter den rådande manliga (revolutionära) normen. Det är troligt att många kvinnor inom KFML/SKP försökte anpassa sig, men det är fullt rimligt att tänka sig att de även avkrävdes underordning under den revolutionära mannen och förväntades leva upp till ett ideal som en stötande kamrat till männen, samtidigt som de lyftes fram som galjonsfigurer: Titta vi har kvinnor i ledningen!

Stockholms universitet

ELISABETH ELGÅN